

AMİD

(عميد)

Ortaçağ'da
bazı İslâm ve Türk devletlerinde
rastlanan bir unvan ve memuriyet.

Sözlükte direk destek vermek, karar vermek ve kasdetmek gibi manalara gelen **عميد** kelimesinden türeyen **عميد** âşık, bir kavmin efendisi ve reisi demektir. Günümüzde ise dekan ve tuğgeneral anlamında kullanılmaktadır.

Bu memuriyet ilk defa Sâmanî devlet teşkilâtında görülmektedir. Sâmanîler'in devlet daireleri içinde Dîvân-ı resâil yahut Dîvân-ı İnşâ ile aynı vazifeyi gören Amîdü'l-mülk divanının başkanına **hâce amîd** denilmekteydi. Terimin aynı mânâda kullanılmasına Gazneliler devrinde de rastlanmaktadır. Gazneli Sultan Mahmud (998-1030) ve Sultan Mesud (1030-1041) dönemlerinde Dîvân-ı Risâlet'in reisi **hâce amîd** unvanını taşıyor, Selçuklular devrinde de muhtemelen Tuğra Divanı'nın reisine bu unvan veriliyordu. Sultan Muhammed Tapar zamanında (1105-1118) bu divanın başında bulunan kişiden Emîr Amîd olarak bahsedilmektedir (Bündârî, s. 109-112). Abbâsî Halifesi Kâim-Biemrillâh devrinde (1031-1075) on altı yıl kâtiplik yapmış olan Ebû Tâlib b. Eyyüb ile Zimâm Divanı'na tayin edilen Ebû'l-Kâsım b. Fahrüddeve b. Cehîr'e **amîdü'r-rüesâ** lakap ve unvanı verilmişti. Bu tabir Büveyhîler'de daha çok askerî bir mahiyet arz etmekteydi ve ordu kumandanlarına **amîdü'l-cüyüş** denilirdi. Bununla beraber 1002 yılında hükümdarın vekili sıfatıyla Bağdat valiliğine tayin edilen Ebû Ali b. Üstâd Hürmüz'ün de **amîdü'l-cüyüş** unvanıyla anıldığı görülmektedir.

Gazneliler'de Rey ve Cibâl gibi büyük vilâyetlerin idarî ve malî teşkilâtının başında geniş yetkilere sahip **amîd** unvanlı bir memur bulunmaktaydı. Bu sivil memurun yanında eyalet ordusunun kumandanı olarak genellikle bir Türk emîr yer alırdı. Selçuklular'ın Horasan'a yerleştikleri sırada bu eyaletin Gazneli amîdi Ebû Sehl Ahmed b. Hasan adında bir kişi idi. Sultan Mesud devrinde devlet kurmak için harekete geçen Selçuklular'la mücadele eden Gazneli orduları için **amîd** ve ordu kumandanlarının iş birliği yapma mecburiyeti vardı. Selçuklular'a karşı sefer yapan orduların ücretleri Horasan amîdi tarafından öden-

diği gibi Sultan Mesud, Amîd Sürî'ye Gazneli askerlerini teçhiz etmesini de emretmişti. Gazneli Devleti'nde amîdlik müessesesinin daha sonraki devirlerde de devam ettiği görülmektedir. Sultan III. Mesud zamanında (1099-1115) devlet ileri gelenlerinden Merdan Şah ile vezir Ali hâce amîd unvanıyla anılıyordu.

Büyük Selçuklu Devleti'nde Tuğrul Bey zamanından beri mevcut olan amîdin çeşitli görevleri vardı. Eyaletlerin başında bir çeşit vali olarak görev yapan amîd sivil idarenin en büyük memuru idi. Bazı önemli eyaletlerin amîdleri divan başkanları ile aynı seviyeydi. Hatta Nizâmülmülk, ileri gelen devlet adamlarından bahsederken sırasıyla vezir, büyük divan üyeleri, ordu kumandanları ve amîdi sayar ki bu husus onların devlet kademesindeki yerini göstermesi bakımından önemlidir. Kaynaklarda doğrudan Selçuklu Devleti'ne bağlı olan Irak, Horasan, Hârizm, Bağdat, Hemedan, Belh, Urfa, Diyarbakir, Merv ve Meyyâfârikin amîdlerinden bahsedilmektedir. Amîd, bulunduğu eyalet veya şehirde siyasi, idarî, askerî ve malî konular başta olmak üzere hemen her meseleyle ilgilenirdi. Gerekliğinde ordu teşkil ve teçhizi, birliklerin bir şehre yerleştirilmesi, bir şehrin korunması ve seferin bizzat yönetimiyle ilgili bütün askerî konular, hil'atlerin yapımı, hac yollarında emniyetin sağlanması, terekenin dağıtılması ve zaman zaman Dîvân-ı Mezâlim'e başkanlık etmek amîdin görevleri arasına giriyordu. Nitekim bir ordunun başında Arslan Besâsîrî'ye karşı savaşan Amîdü'l-İrâk Ebû Nasr Ahmed b. Ali esir düşmüş ve öldürülmüştü (1058). Sultan Tuğrul Bey onun yerine Ebû'l-Feth Muzaffer b. Hüseyin'i tayin etti. Ancak Muzaffer b. Hüseyin hazineye taahhüt ettiği parayı tam olarak ödeyemediği için daha sonra yerine Ebû Ahmed b. Abdülvâhid adında bir başkası görevlendirildi (1061). Tuğrul Bey'in ölümü (1063) ve Alparslan'ın tahta geçmesinden sonra, Alparslan'ın hükümdarlığına ait formalitelerin tamamlanması için amîd unvanı taşıyan Ebû'l-Hasan adlı bir devlet adamı elçilik göreviyle Bağdat'a gelmişti (9 Cemâziyelevvel 456/29 Nisan 1064). Onun ardından Irak amîdliğine Reîsü'l-İrâkeyn Ebû Ahmed en-Nihâvendî tayin edildi. Daha sonra Ebû'l-Abbas ile Ebû Saîd Kâinî Bağdat amîdi olarak görev yaptılar. Sultan Melikşah ve halefleri zamanında **şahne***lık müessesesinin önem kazanmasıyla amîdler daha çok malî meselelerle uğraşmaya başladılar.

Cengiz Han'ın, Semerkant'ı zaptettikten sonra bu şehre ait 20.000 dinarlık verginin tahsili için Hârizmşah Muhammed'in (1200-1220) ileri gelen devlet adamlarından Emîr Amîd-i Büzürg unvanlı birini görevlendirmesinden, Hârizmşahlar'da da bu unvanın kullanıldığı anlaşılıyor. Yine Hârizmşahlar Devleti'nin ileri gelenlerinden Otrar'da vezir nâibliği yapmış olan Bedreddin adlı kişi de amîd unvanını taşıyordu.

Amîdülmülk, amîdüddin ve amîdüddeve gibi lakaplar önceleri devletin büyük memurlarına verilirken daha sonra ikinci derecede görevliler için de kullanılmaya başladı. Bu yüzden lakapların suistimal edilmesine karşı çıkan Nizâmülmülk vezir, tuğraî, müstevfî, âriz ve amîd-i Hârizm'den başka hiç kimsenin bu lakapları almaması gerektiğini söyler. Bazı kişiler ise görevlerinden ayrıldıktan sonra da amîd lakabıyla anılmaya devam etmişlerdir.

BİBLİYOGRAFYA :

Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme* (trc. M. Altay Köymen), Ankara 1982, s. 192, 203, 204; Ali b. Zeyd el-Beyhaki, *Târîh* (nşr. Ganî-Feyyâz), Tahran 1324 hş., s. 390, 595; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, bk. İndeks; Bündârî, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi* (Zübdetü'n-Nuşra ve nuşbetü'l-Üşra, trc. Kıvameddin Burslan), İstanbul 1943, s. 9, 33, 109-112; Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşây*, I, 196; *Ahbârü'd-devleti's-Selçukîyye* (trc. Necati Lugal), Ankara 1943, s. 4; Hasan Enverî, *İşlâhât-ı Dîvân-ı Devre-yi Gaznevî ve Selçukî*, Tahran 1355 hş./1936, s. 256-257; İbrahim Kafesoğlu, *Harezşahlar Devleti Tarihi*, Ankara 1956, s. 268, 277; C. E. Bosworth, *The Ghaznavids, Their Empire in Afghanistan and Eastern Iran 994-1040*, Edinburgh 1963, s. 84-85, 124; a.m.f., *The Later Ghaznavids*, Edinburgh 1977, s. 73-74; Mafizullah Kabir, *The Buwayhid Dynasty of Baghdad*, Calcutta 1964, s. 84-88, 93, 122-123, 126, 129, 138, 140, 155, 208, 212; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 42; Barthold, *Türkistan*, s. 292-293; M. Altay Köymen, *Alparslan ve Zamanı*, Ankara 1983, II, 175-199; M. Fuad Köprülü, "Amîd", *İA*, I, 399-400; Cl. Cahen, "Amîd", *EI*² (İng.), I, 434.

ERDOĞAN MERÇİL

AMİDİ, Hasan b. Bişr

(حسن بن بشر الأمدي)

Ebü'l-Kâsım el-Hasen b.
Bişr b. Yahyâ el-Âmidî
(ö. 371/981)Arap dili ve
edebiyatı münektitlerinden.

Aslen Âmidli (Diyarbakır) olduğu için Âmidî nisbesiyle tanınan Hasan b. Bişr Basra'da dünyaya geldi ve çocukluğu orada geçti. Öğrenim için gittiği Bağ-